

GERARDO PISARELLO

Ocàs de les monarquies i moment republicà

La tensió, i fins i tot la incompatibilitat entre monarquia i democràcia, no és una novetat. Es remunta a l'inici del pensament polític. Aquesta tensió és evident en les monarquies hereditàries, encara que pot minvar quan el monarca és directament triat pel poble o està sotmès a forts controls parlamentaris. Però ni tan sols això suprimeix la contradicció de fons. Històricament, la monarquia està vinculada al govern d'un *u* envoltat de privilegis. La democràcia, en canvi, és el govern de *molts*, preocupats a eliminar-los o a convertir-los en drets per a tots.

ELS ARGUMENTS CLÀSSICS CONTRA LA MONARQUIA

Des dels temps d'Heròdot, en el segle V abans de la nostra era, els defensors de la monarquia consideraven que la seva virtut principal era la de poder garantir l'estabilitat i la unitat més enllà dels partits i de les classes. En aquesta tradició conservadora, la democràcia es presenta com un règim expropiatori, que mira d'estendre les condicions materials de la llibertat a la majoria, inclosos els pobres, per la qual cosa tendeix al llibertinatge i el caos. La monarquia, per consegüent, pot ser compatible amb un cert nivell de despotisme o amb alguna forma d'oligarquia. Però no és gaire compatible amb la democràcia, el tret definitori de la qual és el principi d'igualtat.

Contemplada des del punt de vist democràtic, la lectura es capgira. En la discussió imaginada per Heròdot entre partidaris de diferents formes de govern, Otanes, defensor de la democràcia, considera que aquesta és clarament superior a la monarquia. La raó de fons és que el monarca és irresponsable, no té l'obligació de retre

Gerardo Pisarello és doctor en Dret i professor titular de Dret Constitucional a la Universitat de Barcelona. Actualment és diputat i secretari primer de la Mesa del Congrés dels Diputats. Autor, entre altres, de *Dejar de ser súbditos. El fin de la restauración borbónica* (Akal, 2021)

comptes a ningú. Per això, pot incórrer fàcilment en supèrbia i desmesura (la *hybris* grega). La democràcia, en canvi, exigeix que els afers públics se sotmetin a la deliberació del poble, que les magistratures s'exerceixin per sorteig i que els governants retin comptes pels seus actes.

En aquests textos clàssics, que tenen un punt culminant en reflexions com les d'Aristòtil, queden fixats els principals arguments a favor d'una i altra forma de govern. D'ells es desprèn que les monarquies electives i eventualment aquelles en què el rei està sotmès a controls socials forts podrien arribar a tenir elements democratitzants (d'aquí la possible contraposició entre el «bon rei» i el «mal govern»). Tanmateix, una vegada que la monarquia assumeix el principi hereditari, acaba per incloure, com va escriure Francesc Pi i Margall el 1854, «totes les monstruositats que presenta la història». Primer, que la relació del monarca amb els pobles s'assembla a la d'un gran *pater familias*. Segon, que el rei es converteixi en el primer magistrat i en el primer general de l'exèrcit. Tercer, que sigui l'amo eminent de les terres dels seus dominis i el garant per excel·lència del privilegi.

Per als defensors conservadors de la monarquia, això seria una virtut i no un demèrit. La monarquia seria la institució ideal per a aconseguir una certa estabilitat. A tal efecte, el monarca operaria com una mena de poder neutre per damunt dels conflictes entre les classes, ajudaria a mantenir les tradicions (les conservadores o elitistes) i a imposar límits a les «passions del comú».

Des d'un punt de vista democràtic i igualitari, aquests arguments resulten insostenibles. En autors com Thomas Paine, Mary Wollstonecraft, William Godwin o el mateix Pi i Margall, les monarquies són vistes com a règims que només poden subsistir en l'ostentació, l'acumulació de riqueses i un estil de vida elitista. Aquests trets serien els seus senyals d'identitat més notoris, però també el seu taló d'Aquil·les. I és que lluny de fer-ne garant de l'estabilitat, la farien una «institució odiosa», generadora d'una constant inestabilitat política.

Paine, participant actiu tant en les revoltes americanes contra el monarca britànic Jordi III, com en la revolució contra Lluís XVI a França, sostenia que totes les monarquies tenien un origen criminal. «Algun tipus de robatori —diu literalment Paine— que es justifica en nom del dret de conquesta i que després es blanqueja, de manera hereditària, amb el pas de les generacions». Per a Paine, la monarquia no pot garantir l'estabilitat precisament per això: perquè és un règim que es fonamenta de manera ineluctable en alguna forma de despotisme i d'expropiació de les classes populars. I això passa, entre altres raons, perquè la monarquia obliga als qui li donen suport —l'oligarquia cortesana— a corrompre's i a falsejar la història per a ocultar, precisament, els crims que han permès als reis acumular privilegis i aconseguir grans fortunes.

A més de ser una institució no subjecta a responsabilitat ni a rendició de comptes —insisteix Paine— la monarquia suposa atorgar poder a un individu només per ser fill d'algú. Amb això, es priva el poble del dret democràtic i sobirà a triar cap d'Estat entre persones qualificades per a exercir el càrrec. «Per a ser un treballador o un artesà —exemplifica Paine— cal tenir algun tipus d'habilitat o destresa. Per a ser rei l'única cosa que es demana és haver nascut».

L'autor de Drets de l'Home també insisteix en la falta d'empatia a la qual el seu context mateix condemna la reialesa.

Un monarca —va afirmar Paine en un famós discurs pronunciat en la Convenció francesa en 1792— és algú naturalment i preeminentment egoista [...] separat de la resta de la humanitat. Quan li van demanar a Carles II d'Anglaterra que castigues el Duc de Lauderdale per la seva crueltat amb els escocesos, la seva resposta fou: «Lauderdale potser va oprimir els escocesos, però sempre donà suport als meus interessos». El famós Lluís XIV, encarnació per excel·lència del monarca absolut, solia repetir una cosa semblant: «si la meua funció fos complir amb la voluntat popular, òbviament no seria rei».

Mary Wollstonecraft i William Godwin, tots dos escriptors, filòsofs, i amics de Paine, van veure en l'entorn cortesà i en les intrigues que envoltaven la monarquia no només un element per a criticar-la sinó també per a compadir-se'n. Per a Godwin, el caràcter hereditari de la monarquia acaba suposant una tortura fins i tot per als seus propis integrants. N'hi ha prou de fer un cop d'ull a la història de les famílies reials —sosté Godwin— per a veure que les nenes i nens que creixen en elles, futurs monarques o frustrats pretendents, acaben afectats per patologies o danys psicològics de tota mena. A més, són entrenats, des de molt petits, en una forma de vida privilegiada, artificial i completament allunyada de la realitat. Cosa que els impedeix defensar allò públic, comú, així com desenvolupar sentiments d'empatia amb la resta de membres de la societat. Aquesta formació, que el mateix estil de vida monàrquic els exigeix, els aboca a un estat d'ànim en el qual, com sosté Apemanto en el *Timó d'Atenes* de Shakespeare, «la més alta jerarquia insatisfeta és més desgraciada que la més baixa jerarquia satisfeta».

En la mateixa línia de Paine, Godwin i Wollstonecraft pensaven que els reis podien simular ser simpaticots, populars, però que això no passava de ser una actitud fingida. Com al Versalles de Maria Antonieta d'Àustria i Lluís XVI, els reis poden jugar a ser pagesos i fins i tot a rentar-li els peus simbòlicament a un pastor, però això no oculta la seva incapacitat per a identificar-se amb els interessos de la gent del comú.

LA MONARQUIA HISPANA I LES CONSEQÜÈNCIES DE LA «DESTRUCCIÓ D'ÍNDIES»

Si aquestes consideracions es traslladen a la monarquia hispana, la contradicció entre monarquia i democràcia, i fins i tot entre monarquia i plena vigència de les llibertats bàsiques, es fa encara més palesa.

D'entrada, perquè en comparació amb altres monarquies europees, la hispana es va configurar com una monarquia amb unes certes singularitats. N'hi ha dues —com ja va apuntar en el seu moment l'historiador Josep Fontana— que esdevenen decisives. La primera, la seva configuració com una monarquia imperial, assentada sobre el catolicisme com a religió d'Estat i sostinguda en un model d'acumulació basat en la conquesta i l'espòli de les colònies. La segona, la seva configuració —arran de la guerra de Successió (1701-1714) que acabà amb la instauració de la dinastia borbònica— com una monarquia fortament centralista, militaritzada i adversa a la diversitat i la pluralitat interna.

El primer element que va condicionar la monarquia hispana, en efecte, fou el seu vincle amb l'espoliació dels territoris d'ultramar que s'encetà el 1492. La brutalitat de la monarquia hispana amb la població indígena i afroesclavitzada no fou més gran que les d'altres monarquies imperials, com la britànica o l'holandesa, certament. Però fou criminal, i els seus excessos foren denunciats amb cruesa per testimonis d'aquestes empreses, com els frares dominics Antón Montesinos i Bartolomé de Las Casas o com el jesuïta José de Acosta.

Des del punt de vista intern, tant la «destrucció d'Índies», com la va anomenar Las Casas, com l'obtenció per la força de metalls preciosos i altres recursos, van determinar la consolidació a la Península d'una monarquia imperial feudal i autoritària. A diferència del que va ocórrer en altres països d'Europa, els recursos extrets d'Amèrica no es van utilitzar per al desenvolupament industrial, sinó per finançar guerres imperials en el cor d'Europa.

Tot això va tendir a consolidar, a l'interior, una economia feudal, basada en una presència desproporcionada de sectors rendistes, parasitaris i, enemiga, en general, tant de la democràcia municipal com del desenvolupament d'una economia sostenible i moderna. La repressió de la democràcia municipal castellana —els comuners— i aragonesa —les germanies—, així com el desmantellament de la producció agrícola i comercial avançada, són un exemple d'això.

Per a imposar aquest model, la monarquia catollicoimperial va decidir desfer-se de molts factors que podrien haver contribuït al desenvolupament d'una altra història. Així, per exemple, les expulsions i la conversió forçosa jueva i morisca, així com la repressió de cristians dissidents, van suposar l'eliminació o la marginació del millor de la intel·liguència hispana de l'època. Una cosa similar va ocórrer amb

la Inquisició i amb l'esclavitud, que es van utilitzar com a instrument de terrorisme institucionalitzat per a controlar les idees, els cossos i fins i tot la sexualitat de milers i milers de persones, des de dones pageses fins a esclaus reclutats en el sud d'Espanya, a Canàries, en algunes zones del litoral mediterrani, emprats en la pròpia Cort.

Molts d'aquests trets van ser constitutius dels règims monàrquics absolutistes i catòlics tant sota la casa Àustria com sota els Borbons. Ambdues van ser vistes com a monarquies «forasteres», amb reis que en alguns casos ni tan sols coneixien el castellà —per no parlar de la resta de llengües peninsulars. La seva manera de relacionar-se amb les lleis i costums preexistents a la seva arribada estigué marcada per episodis autoritaris, que van degenerar en una major concentració de poder, sovint ineficaç i que tendia a enfortir els privilegis rendistes, al voltant de la Cort.

LA DINASTIA BORBÒNICA COM A PROBLEMA

Quan la monarquia va començar a veure perillar la seva dimensió imperial, la tendència a la patrimonialització de les institucions, a la castellanització forçosa i al centralisme autoritari es va accentuar de manera significativa. Ja el 1627, el comte-duc d'Olivares va dirigir a Felip IV d'Habsburg un famós memorial on procurava donar compte d'aquesta situació de fragilitat de la Corona i de la manera de resoldre-la:

Tingui V. M. pel negoci més important de la seva Monarquia el fer-se rei d'Espanya; vull dir, senyor, que no s'accontenti V. M. amb ser Rei de Portugal, d'Aragó, de València, comte Barcelona, sinó que treballi i pensi amb consell madur i secret per reduir aquests regnes de què es compon Espanya a l'estil i les lleis de Castella.

Aquest consell, que implicava exercir una major pressió fiscal, militar i política sobre diferents territoris peninsulars, bandejant les seves pròpies lleis i constitucions, no es va imposar sense resistències. El 1640, va esclatar a Catalunya una rebel·lió que va portar Pau Claris a proclamar una efímera República catalana sota la protecció de França. Portugal, en canvi, va poder aprofitar la conjuntura per a declarar la seva independència i va proclamar el duc de Bragança com a rei amb el nom de Joan IV.

Aquests intents de centralització i castellanització imposada es consolidarien amb els Borbons. Felip V, net de Lluís XIV de França, passaria a la història per envestir *manu militari*, a manera de represàlia, contra la llengua i les institucions pròpies dels regnes de València, Aragó, Mallorca i del Principat de Catalunya, liquidant així l'estructura composta, plural, de la monarquia hispànica prèvia.

A partir de llavors, sobretot als territoris més afectats per la prepotència borbònica, es va consolidar la idea, carregada de fonament, que la monarquia implicava l'existència d'una casta de buròcrates, eclesiàstics, cortesans i aristòcrates ociosos, abstreta i sorda als reclams populars. El saber científic, crític, la modernització de la producció, la distribució de la terra, la separació entre Església i Estat, les millores educatives, no podrien penetrar en aquesta crosta endurida en la qual proliferaven l'obscurantisme, el parasitisme i els privilegis.

Només Carles III de Borbó, educat a Itàlia, va arribar a constituir una relativa excepció dins una dinastia a la qual sovint es va responsabilitzar per mantenir el poble sotmès a un univers endarrerit i semifeudal. El seu regnat va ser qualificat de «despotisme il·lustrat», la qual cosa implicava un flirteig —a vegades sobredimensionat— amb idees racionalistes i modernitzants en voga entre la reialesa europea en aquelles dècades. De tota manera, com va escriure el republicà Fernando Garrido cap al 1867, fins i tot allò va ser un parèntesi: «a Carles III, el rei filòsof, progressista, li va succeir el seu fill Carles IV, l'idiota, que va transmetre la seva imbecil·litat als seus fills».

No és exagerat sostenir que la monarquia borbònica va tendir a actuar, des dels seus inicis, com un fre als diferents assajos de democratització del poder que es van posar en marxa a la Península. Ho va ser en l'àmbit econòmic, ja que la seva raó de ser era l'apuntament d'un model rendista, oligàrquic, desfasat, que hagué de subsistir recolzat en el control cultural que li proporcionava l'Església o en l'aparell coactiu de l'exèrcit. Ho seria també en l'àmbit territorial, ja que en la seva obsessió centralista per col·locar «la unitat del Regne» per damunt de qualsevol altre objectiu, fou un obstacle persistent per a l'avanç del municipalisme, de les llibertats forals i regionals, i per al reconeixement del caràcter plurinacional de l'Estat, més endavant. I ho seria, àdhuc, en les qüestions de gènere, ja que fins i tot durant la regència de Maria Cristina de Borbó o durant el regnat de la seva filla Isabel, s'assemblaria sobre una concepció patriarcal, burgesa i clerical de les relacions domèstiques que tendia a excloure les dones de l'esfera pública o a relegar-les a un accés subordinat a aquesta.

A diferència del que s'esdevingué a Anglaterra o França, aquest bloc rendista, oligàrquic i eclesiàstic no es va veure sacsejat per revolucions antiabsolutistes com les que els costaren la vida a Carles I d'Anglaterra el 1649, o a Lluís XVI de França el 1793. Molts monarques de la Casa de Borbó van haver d'abdicar i van ser emesos a l'exili, però en molts casos el van utilitzar per a conspirar i intentar recuperar els seus privilegis.

El 1868, els abusos de la dinastia Borbó menaren a una revolta antidinàstica encapçalada pel general reusenc Joan Prim. Això va portar, durant un temps breu, a l'únic cas en la història de l'Espanya moderna d'una dinastia alternativa: la de la Casa de Savoia, encarnada per Amadeu I. Aquest va ser també l'únic episodi d'una «monarquia electiva» o «democràtica», com se'n va dir en el seu temps. Però va durar poc i aviat va donar pas a un curt assaig republicà el 1873.

Enderrocada la Primera República, la primera gran restauració borbònica va atorgar a la monarquia una funció molt concreta en l'articulació de l'Estat espanyol: la d'actuar com a cola d'un règim centralista i autoritari que s'obstinava a no abandonar les bases rendistes, gens proclius a la modernització i a la democratització social i agrària, que l'havien caracteritzat durant segles. I quan els seus negocis internacionals, les seves aventures neocolonials i la seva pròpia corrupció la van posar en perill, la Corona no va dubtar a donar suport a sortides dictatorials, com va fer Alfons XIII amb Miguel Primo de Rivera i amb Francisco Franco.

1978: L'ENGANYOSA CONFIGURACIÓ D'UNA MONARQUIA SUPOSADAMENT PARLAMENTÀRIA

El constitucionalista Javier Pérez Royo ha insistit, amb raó, que tots els cicles constitucionals en la història espanyola s'han caracteritzat per una tensió entre el principi de sobirania nacional o popular i el principi monàrquic.

Les constitucions més avançades van ser aquelles, precisament, que van intentar posar límits al principi monàrquic. Les més conservadores o reaccionàries, per contra, van ser les que li van atorgar privilegis que col·locaven el rei i la Corona per damunt del principi d'igualtat davant la llei.

Aquests cicles progressistes o democràtics i conservadors o reaccionaris, no tingueren la mateixa durada. Com bé va mostrar el jurista valencià Francisco Tomás i Valiente, les constitucions basades en el principi de sobirania nacional o popular han estat més aviat efímeres i intermitents al llarg de la història. Les constitucions i lleis fonamentals conservadores i reaccionàries, la major part de les quals monàrquiques, van ser més llargues i duradores, i encara que trobaren resistència, han ocupat el centre de la història d'Espanya durant els segles XIX i XX.

La Constitució de 1978 pren un lloc singular en aquesta història. D'una banda, va ser una palanca de democratització forçada pels moviments polítics, socials, sindicals, que van plantar cara a la dictadura franquista. Al mateix temps, va ser la Constitució d'una segona restauració borbònica, o com el mateix Franco preferia, d'una «instauració» imposada per la seva voluntat en la figura de Joan Carles de

Borbó —i no de son pare, Joan de Borbó i Battenberg, comte de Barcelona— amb el vistiplau dels Estats Units.

En la «correlació de febleses» que segons Manuel Vázquez Montalbán va caracteritzar la transició de la dictadura a la monarquia parlamentària, la Constitució de 1978 va obrir algunes portes a la democratització. Però també va consagrar institucions que van actuar com a fre al seu ple desplegament. La monarquia en va ser clarament una, i va tenir un paper decisiu en la consolidació d'objectius que n'han fet impossible l'aprofundiment: l'obsessió per una unitat nacional imposada a qualsevol preu, la proscripció del federalisme, la consagració conservadorament esbiaixada del sistema electoral, l'atorgament al monarca d'una influència decisiva en les Forces Armades.

Formalment, la Constitució de 1978 va declarar per primera vegada en la història que «la forma política de l'Estat espanyol» era una monarquia parlamentària (art. 1.3). Tanmateix, el seu desplegament pràctic ha demostrat que es tractava d'una forma política molt més monàrquica i bastant menys parlamentària que moltes altres del seu entorn.

En realitat, després de l'intent de cop d'estat de febrer de 1981, Joan Carles de Borbó va ser presentat com el «rei soldat» que havia «salvat» la democràcia. Aquesta construcció va permetre al rei, que mai va renegar del seu vincle amb el franquisme, reduir encara més els límits parlamentaris de la monarquia. A partir de llavors, i amb la complicitat dels mitjans de comunicació, es va assumir que Joan Carles I podia dur a terme negocis privats, evadir impostos o tenir conductes personals impròpies d'un cap d'Estat que podien restar exemptes de qualsevol responsabilitat, fins i tot si podien ser constitutives de delictes.

Aquest funcionament de la monarquia no ha canviat substancialment amb l'accés al tron de Felip VI. El darrer rei de la Casa de Borbó també va renunciar a qualsevol crítica del franquisme. I a l'octubre de 2017 va assajar el seu propi paper de «rei soldat» i es va presentar com a valedor de la democràcia, aquesta vegada justificant la repressió del moviment sobiranista català.

S'ha dit sovint que la contradicció entre monarquia i democràcia no és més forta en el cas espanyol que en altres monarquies «avançades» com la britànica o les monarquies nòrdiques. Tanmateix, aquesta afirmació admet molts matisos. La monarquia parlamentària britànica —igual que la belga o les nòrdiques— és filla de revolucions liberals o democratitzadores que varen imposar a la Corona i als grups privilegiats que les sustentaven, límits i controls dràstics. No fou aquest el cas dels Borbons, que mai no han hagut d'enfrontar-se a revolucions com l'anglesa del segle XVII o la francesa del XVIII.

És cert que aquests límits no varen impedir que una monarquia com la britànica es continués comportant com una monarquia imperial, colonialista, marcada per l'opacitat i per zones innegables de privilegi. Ara bé, el seu grau de parlamentarització ha estat clarament major que no el de la monarquia espanyola. Les fèrries pressions per a evitar qualsevol investigació parlamentària o judicial dels greus excessos atribuïts a Joan Carles de Borbó en són una prova inequívoca.

L'ALTERNATIVA REPUBLICANA DEMOCRÀTICA

Tot el que s'ha dit fins aquí ofereix bones raons per a preferir un règim republicà a un monàrquic, sobretot quan aquest està tan marcat pel seu vincle amb una dictadura com la franquista. Certament, això no vol dir que qualsevol tipus de república sigui per definició preferible a qualsevol classe monarquia. De la mateixa manera que hi ha monarquies despòtiques, existeixen tiranies disfressades de repúbliques, monarquies amb capell frigi i repúbliques oligàrquiques els estàndards democràtics de les quals poden deixar molt a desitjar.

També és cert, no obstant això, que àdhuc la més parlamentària de les monarquies està travessada per privilegis anacrònics i llastos elitistes, així com per una irresistible pulsio a rebutjar límits i controls. Pi i Margall insistia, amb pessimisme no exempt de realisme, que «importa poc que l'autoritat monàrquica es trobi limitada un any, un segle, dos, tres segles tal vegada. La monarquia tendirà sempre a l'absolutisme del seu origen i treballarà per reconquerir-lo».

Precisament per això, l'alternativa real a la monarquia no és el republicanisme i prou, sinó el republicanisme democràtic. Com a ideal normatiu, el republicanisme no pot limitar-se només al caràcter electiu d'un cap d'Estat subjecte a responsabilitat política i judicial. Exigeix, a més, honradesa i frugalitat en l'exercici de la funció pública, impuls de la participació ciutadana en els assumptes públics, tutela dels béns comuns i imposició de límits a l'acumulació abusiva de riquesa. Aquests principis i pràctiques, sumats a la incorporació al republicanisme de les exigències del feminisme, de l'antiracisme, de l'ecologisme, de la plurinacionalitat, són fonamentals per a garantir a tots els membres de la societat una existència que els assegurui viure lliurement i no sota el domini d'uns altres.

Molts dels reptes que el republicanisme democràtic té al davant els podem entreveure en experiències republicanes concretes i pròximes com les de França, Portugal o Itàlia. També poden trobar-se en la rica i plural tradició dels republicanismes ibèrics, que inclou les experiències de la Primera República de 1873, de la Segona de 1931 i de les nombroses iniciatives republicanes que van recórrer la Península en els últims segles. Actualitzar aquestes tradicions en una onada de pactes

federal i confederal com els de 1869, en un nou Pacte de Sant Sebastià, com el de 1930, o en allò que el republicà gallec Xosé Manuel Beiras en diu un procés de processos constituents, és un dels grans desafiaments del nostre temps.

Des de premisses igualitàries, llibertàries, i des d'una concepció fraternal, horitzontal, de les relacions humanes, la monarquia apareix, cada vegada més, com una institució obsoleta i anacrònica. Però la seva superació no es produirà de manera automàtica. El republicanisme democràtic necessita carregar-se de raons, de capacitat pedagògica, i de força social. Tot plegat, elements imprescindibles per a superar un règim de poder, com el monàrquic, que, malgrat perdre peu en la història, bé pot intentar sobreviure a través de sortides autoritàries o reaccionàries, abans que cedir els seus privilegis de manera graciosa. ◀

**Descobreix els clàssics
com mai abans ho havies fet
amb la col·lecció**

BREVIARIS

**de Publicacions de la
Universitat de València**

BREVIARIS

Declaració dels
drets de la dona
i la ciutadana
i altres escrits

Olympe de Gouges

BREVIARIS

Discurs
sobre la dignitat
de l'home

Pico della Mirandola

BREVIARIS

Històries originals
de la vida real

Mary Wollstonecraft

